

27 Effectief horen in asielzaken: niet inperken maar uit laten weiden

Tanja S. van Veldhuizen¹

Inleiding

In het najaar van 2016 vond op aanmeldcentrum Schiphol een pilot plaats onder de titel *De aanvrager schrijft zelf zijn asielrelaas*.² In de pilot experimenteerde de IND met een procedure waarbij de asielzoeker op dag -1 zelf zijn asielrelaas opschrijft op een zogenaamd asielrelaas-formulier. Aanleiding voor deze pilot was dat het afnemen en rapporteren van het vrije relaas in het nader gehoor te veel tijd in beslag zou nemen, waardoor er binnen de Algemene Asielprocedure (AA) te weinig tijd over zou blijven voor een verdere bevraging van de asielzoeker. De ‘vrije relaas set’ bestond uit twee gelinieerde vellen papier, een pen en een bijsluiters; het vrije relaas mocht dus maximaal twee pagina’s beslaan. Dit schriftelijke relaas vormde vervolgens het uitgangspunt voor de nadere vraagstelling. Het doel van de pilot was, zoals gezegd, het verminderen van de takenlast op dag 3. De IND wilde hiermee voorkomen dat het nader gehoor meerdere dagen in beslag zou nemen, waardoor zou moeten worden afgeweken van de PIVA termijnen. Het wegnemen van de tijdsdruk zou volgens de IND bovendien de kwaliteit van het nader gehoor ten goede komen.

De validiteit van deze aanname is twijfelachtig. Ook al heeft tijdsdruk inderdaad vaak een nega-

tieve invloed op de kwaliteit van een interview, toch zijn er goede redenen om aan te nemen dat het wegnemen van het vrije relaas uit het nader gehoor de kwaliteit van het gehoor niet ten goede komt. Sterker nog, in dit artikel zal ik beargumenteren dat het vrije relaas juist een centrale plek in het asielgehoor zou moeten hebben en zelfs uitgebreid zou moeten worden naar het eerste gehoor. Deze stelling is gebaseerd op het uitgangspunt dat het doel van een gehoor is om zo veel mogelijk accurate en diagnostische³ informatie te verkrijgen voor de beoordeling van het asielrelaas. Ter onderbouwing van mijn standpunt schets ik eerst waarom de beoordeling van geloofwaardigheid met de indicatoren zoals voorgeschreven in Werk-instructie 2014/10 niet los kan worden gezien van de vraagstelling in gehoren. Vervolgens bespreek ik de mogelijke positieve effecten van

- 3 Sommige informatie vormt sterker bewijs voor de (on) geloofwaardigheid van een verhaal dan andere informatie. Informatie heeft diagnostisch nut, voor zover het kan worden gebruikt om tot een juiste beoordeling te komen. De diagnostische waarde wordt dan ook bepaald door de mate waarin informatie of bewijs logischerwijs enkel tot één (juiste) conclusie over de waarachtigheid van een verhaal kan leiden; hoe hoger het diagnostisch nut, hoe beter op basis van de informatie een onderscheid gemaakt kan worden tussen een waarachtig en een onwaarachtig verhaal en hoe minder alternatieve verklaringen er voor die informatie kunnen zijn. Juist in een besliscontext met een hoge inzet is het zaak zo veel mogelijk informatie van hoog diagnostisch nut te verzamelen: T.R. Levine, J.P. Blair en D.D. Clare, ‘Diagnostic Utility: Experimental Demonstrations and Replications of Powerful Question Effects in High-Stakes Deception Detection’, *Human Communication Research* 2014, p. 262-289.

1 Dr. Tanja S. van Veldhuizen is verbonden aan het Montaigne Centrum voor Rechtspleging en Conflictoplossing van de Universiteit Utrecht (t.s.vanveldhuizen@uu.nl).

2 *Signalering AC relevante zaken*, nr. 23, 18 november 2016.

een vrij relaas op de geloofwaardigheidsbeoordeling en hoe asielgehoren rond het vrije relaas gestructureerd kunnen worden. Ten slotte evalueer ik de huidige praktijk met een nadruk op de ruimte voor het vrije relaas in gehoren. Hierbij zal ik gebruik maken van kennis uit de rechtspsychologie over effectief horen in relatie tot de werking van het menselijk geheugen en strategieën van welwillende en onwelwillende personen.

De geloofwaardigheidsbeoordeling vanuit rechtspsychologisch perspectief

Het doel van de asielprocedure is net als van procedures in andere juridische contexten om in zo veel mogelijk gevallen tot een juiste beslissing te komen. Een complicerende factor is dat er in asielzaken doorgaans weinig of geen documentenbewijs is om verklaringen te staven.⁴ Daarom is de geloofwaardigheid van het asielrelaas vaak doorslaggevend voor de uiteindelijke beslissing.⁵ De geloofwaardigheidsbeoordeling is dan ook een kernonderdeel van de tweefasige beslissystematiek zoals beschreven in de IND Werkinstructie 2014/10. Als de kwaliteit van de asielprocedure wordt uitgedrukt in het aantal juiste beslissingen en dit in grote mate afhangt van de juistheid van het geloofwaardigheidsoordeel, dan is het dus belangrijk om te onderzoeken hoe een geloofwaardigheidsoordeel tot stand komt en welke factoren de juistheid van het oordeel beïnvloeden.

Als onderdeel van de ‘integrale geloofwaardigheidsbeoordeling’, moet na het vaststellen van de relevante elementen de geloofwaardigheid van die elementen beoordeeld worden. Elementen die niet met objectieve bewijsstukken kunnen worden onderbouwd, worden aan de hand van geloofwaardigheidsindicatoren beoordeeld. Daarbij wordt een onderscheid gemaakt tussen interne- en externe indicatoren. Interne indicatoren zijn de mate van *detail en specificiteit* in de verklaringen en *consistentie binnen en tussen de door de vreemdeling zelf gegeven verklaringen en aangedragen bewijsmiddelen*. Externe indicatoren zijn *consistentie met informatie van andere getuigen en consistentie met beschikbare informatie*. Bij de laatste indicator wordt voornamelijk verwezen naar ambtsberichten en deskundigenberichten.

Over de vraag of dit ook valide indicatoren zijn om de waarachtigheid van een verhaal te bepalen is vanuit rechtspsychologisch perspectief veel te zeggen.⁶ Neem als voorbeeld de indicator *detail en specificiteit*. Op basis van onderzoek dat laat zien dat mensen die waarachtig verklaren veelal een meewerkende strategie hanteren en daarom zo veel mogelijk informatie geven, terwijl mensen die liegen vaker een terughoudende strategie hanteren en enkel informatie prijsgeven die absoluut noodzakelijk is,⁷ zou men verwachten dat een waarachtige verklaring inderdaad meer informatie en meer details bevat dan een verzonnen verhaal. Het is echter goed mogelijk dat iemand die wel wil verklaren, niet altijd in staat is om dit met grote mate van

4 N. Doornbos, ‘Gescheiden Werelden: De Beoordeling van Geloofwaardigheid van Vluchtverhalen’, *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 2004, p. 80-112; G. Noll, ‘Introduction: Re-mapping evidentiary assessment in asylum procedures.’ in: G. Noll (red.), *Proof, evidentiary assessment and credibility in asylum procedures*, Leiden: Koninklijke Brill 2005, p. 1-12.

5 United Nations High Commissioner for Refugees, *Beyond proof: Credibility assessment in EU asylum systems*, Brussel: UNHCR 2013.

6 Zie voor een uitgebreide bespreking van de validiteit van de geloofwaardigheidsindicatoren T.S. Van Veldhuizen en R. Horselenberg ‘Bewijsproblemen in de Asielprocedure’ in: P.J. van Koppen, J.W. de Keijer, R. Horselenberg en M. Jelicic (Red.) *Routes van het Recht. Over de rechtspsychologie*, Den Haag: Boom Juridisch 2017, p. 477-489.

7 M. Hartwig, P.A. Granhag, L. Stromwall en N. Doering, ‘Impression and information management: On the strategic self-regulation of innocent and guilty suspects’, *The Open Criminology Journal* 2010, p. 10-16.

detail en/of accuraat te doen. Het menselijk geheugen kent namelijk beperkingen.⁸ Om over een gebeurtenis of plek te kunnen vertellen, moet de beoogde informatie ten eerste goed opgeslagen zijn in het geheugen, ten tweede goed behouden worden over tijd en ten derde effectief opgehaald worden tijdens het interview. Of dit allemaal lukt, is onder meer afhankelijk van aandachtsprocessen tijdens het opslaan van informatie, aanvullende informatie die tussen opslaan en herinneren wordt verkregen en de zoekstrategieën die gehanteerd worden tijdens het interview. Met andere woorden, tijdens al deze fases zijn er invloeden die het geheugen kunnen beperken of zelfs vervormen.⁹ Een gebrek aan detail of een inaccurate verklaring is dus mogelijk het gevolg van beperkingen van het menselijk geheugen in plaats van leugenachtigheid. Daarmee zou in het asielgehoor en bij het beslissen op een aanvraag rekening gehouden moeten worden.

De relatie tussen vraagstelling en geloofwaardigheid

Nu zijn enkele van de bovengenoemde factoren niet te beïnvloeden door de IND. Ze kunnen dus enkel achteraf in ogeschouw genomen worden bij het beoordelen van de verklaringen. In de rechtspsychologie noemen we dat schattingsvariabelen (*estimator variables*).¹⁰ Zo kan de IND

geen invloed uitoefenen op de manier waarop de gebeurtenis of plek is opgeslagen in het geheugen of op de tijd die verstrijkt voordat de herinnering opgehaald wordt.¹¹ De IND heeft wel invloed op omstandigheden waaronder de herinneringen opgehaald moeten worden, zoals bijvoorbeeld de manier waarop het gehoor wordt ingericht of de vragen die gesteld worden. Dergelijke factoren, die verband houden met de accuratesse van verklaringen en door ‘het systeem’ worden beïnvloed, worden ook wel systeemvariabelen (*system variables*) genoemd.¹²

Een belangrijke systeemvariabele is de vraagstelling. Vragen dienen als herinneringsaanwijzingen (*retrieval cues*) en bepalen in grote mate hoe het geheugen doorzocht wordt, hoe veel informatie er opgehaald wordt en de waarschijnlijkheid dat deze informatie ook correct is. Zo is er een algemene consensus dat interviews die gekarakteriseerd worden door het gebruik van voornamelijk open vragen veelal langere, meer gedetailleerde en meer accurate antwoorden opleveren dan interviews waarin vooral gesloten vragen worden gesteld.¹³

Daarmee heeft de vraagstelling indirect dus ook invloed op de geloofwaardigheid van een verklaring.¹⁴ Als bijvoorbeeld in een asielgehoor

8 Zie voor een overzicht van geheugenprocessen in een juridische context bijvoorbeeld I. Wessel en G. Wolters ‘Het geheugen van getuigen: herinneren, vergeten en vergissen’, in: P.J. van Koppen, J.W. de Keijer, R. Horselenberg, en M. Jelicic (Red.) *Routes van het Recht. Over de rechtspsychologie*, Den Haag: Boom Juridisch 2017, p. 493-511.

9 I. Wessel en G. Wolters, 2017, p. 493-511; E.F. Loftus, ‘Planting Misinformation in the Human Mind: A 30-Year Investigation of the Malleability of Memory’, *Learning & Memory* 2005, p. 361-366.

10 P.J. van Koppen en R. Horselenberg ‘Identificatie’, in: P.J. van Koppen, J.W. de Keijer, R. Horselenberg, en M. Jelicic (Red.) *Routes van het Recht. Over de rechtspsychologie*, Den Haag: Boom Juridisch 2017, p. 294.

11 Schattingsvariabelen zoals de kwaliteit van het geheugen of de waarnemingsomstandigheden hebben wel degelijk een effect op de validiteit van een verklaring en zouden dan ook meegenomen moeten worden tijdens de beoordeling van een asielrelaas, bijvoorbeeld door verschillende scenario’s voor een gebrek aan detail, een inconsistente of gebrek aan plausibiliteit tegen elkaar af te wegen. Zie hierover ook T.S. Van Veldhuizen en R. Horselenberg, 2017, p. 488.

12 P.J. van Koppen en R. Horselenberg, 2017, p. 294.

13 G.E. Oxburgh, T. Myklebust en T. Grant, ‘The question of question types in police interviews: A review of the literature from a psychological and linguistic perspective’, *International Journal of Speech Language and the Law* 2010, p. 45-66.

14 T.S. van Veldhuizen, *Where I come from and how I got here: Assessing credibility in asylum cases* (diss. Maastricht & Gotenburg), Enschede: Gildeprint, p. 25-27.

hoofdzakelijk gesloten vragen worden gesteld en vervolgens blijkt dat de verklaringen van de asielzoeker weinig gedetailleerd of niet accuraat zijn, dan is het onverstandig te concluderen dat dit gebrek aan detail en accuratesse door leugenachtigheid komt. Een mogelijke alternatieve verklaring voor het vage of summiere relaas is dan namelijk dat de vraagstelling niet uitnodigde tot het geven van uitgebreide en gedetailleerde verklaringen.

Dit herkende ook de Rechtbank Limburg in een beroepszaak waarin de IND het relaas van een Somalische vrouw onvoldoende gedetailleerd en daarmee ongeloofwaardig had bevonden en daarmee formuleerde dat als volgt: “De voorzieningenrechter wijst daarbij nog op de relatief ‘gesloten’ vragen die eiseres zijn gesteld en merkt op dat als verweerder meer uitgebreide antwoorden van eiseres had willen krijgen, hier – mede gelet op de leeftijd en achtergrond van eiseres – bij de vraagstelling rekening mee had kunnen en moeten worden gehouden.”¹⁵ Met andere woorden: wanneer indicatoren als gedetailleerdheid, consistentie en plausibiliteit gebruikt worden om de geloofwaardigheid van een asielrelaas te beoordelen, zal er minimaal voor gezorgd moeten worden dat de vraagstelling ook uitnodigt tot het geven van gedetailleerde, consistente en plausibele verklaringen.

De positieve effecten van een vrij relaas

De techniek die het beste gebruikt kan worden om een uitgebreide en accurate verklaring te krijgen is *free recall*, oftewel een vrij relaas.¹⁶ Deze techniek bestaat uit het stellen van een zo

open mogelijke beginvraag; de interviewer vraagt de geïnterviewde alles te vertellen over een bepaald onderwerp. Daarbij wordt uitgelegd dat het belangrijk is niets weg te laten, en zo gedetailleerd mogelijk te vertellen, ook als die informatie niet relevant lijkt of niet volledig is. Tegelijkertijd wordt benadrukt dat er geen informatie ingevuld moet worden; de geïnterviewde wordt geïnstrueerd om alleen vertellen wat hij zich herinnert en niet wat hij denkt dat er gebeurd is of wat hij van anderen gehoord heeft. De geïnterviewde krijgt dus de gelegenheid om zo uitgebreid mogelijk en in eigen woorden te vertellen over een bepaalde gebeurtenis. Na deze instructies is het aan de geïnterviewde om zo veel mogelijk te vertellen, zonder onderbroken te worden.

Welwillende personen geven in een vrij relaas over het algemeen uitgebreide, gedetailleerde en accurate verklaringen.¹⁷ Dit komt vooral doordat de geïnterviewde wordt aangemoedigd om uitgebreid te vertellen, de tijd heeft om het geheugen te doorzoeken en de flexibiliteit heeft om te kiezen welke details wel of niet gerapporteerd worden.¹⁸ Details waarvan de geïnterviewde niet zeker weet of zij kloppen, kunnen bijvoorbeeld weggelaten worden. Informatie die door middel van een vrij relaas wordt verkregen is dus vaak een goede weergave van de kennis of het geheugen van een welwillende geïnterviewde. Foutenpercentages stijgen zodra de vraagstelling meer direct, specifiek en gesloten wordt.¹⁹ Dit komt bijvoorbeeld doordat mensen graag willen antwoorden ook al zijn ze niet zeker van hun antwoord, of doordat zij

¹⁵ Zie Rb. Limburg 8 augustus 2013, ECLI:NL:RBLIM:2013:12106.

¹⁶ R. Horselenberg, R. Boon, G. Odinet en A. Vredeveltd, ‘Het interviewen van getuigen’, in: P.J. van Koppen, J.W. de Keijer, R. Horselenberg, en M. Jelicic (Red.) *Routes van het Recht. Over de rechtspsychologie*, Den Haag: Boom Juridisch 2017, p. 517-518.

¹⁷ R. Horselenberg, R. Boon, G. Odinet en A. Vredeveltd, 2017, p. 517; M.B. Powell, ‘Specialist training in investigative and evidential interviewing: Is it having any effect on the behaviour of professionals in the field?’, *Psychiatry, Psychology and Law* 2002, p. 44-55.

¹⁸ M.B. Powell en P.C. Snow, ‘Guide to questioning children during the free-narrative phase of an investigative interview’ *Australian Psychologist* 2007, p. 57-65.

¹⁹ M.B. Powell, 2002, p. 46.

gemakkelijk ja of nee antwoorden zonder eerst op dit antwoord te reflecteren.²⁰

De positieve effecten van een vrij relaas bij het horen van welwillende personen met een goed werkend geheugen zijn wellicht niet opzienbarend. De bevinding dat een vrij relaas ook effectief is bij het horen van terughoudende en onwelwillende personen is waarschijnlijk verrassender. Toch laat onderzoek in de context van het verdachtenverhoor zien dat, juist in een vrij relaas, leugenaars meer informatie prijsgeven dan in reactie op gerichte en gesloten vragen.²¹ Meer informatie en details bieden vervolgens meer gelegenheid om de gegeven informatie in de verklaringen te vergelijken met ander bewijs,²² zoals landeninformatie in de asielcontext. Het is voor een leugenaar waarschijnlijk moeilijker om een terughoudende strategie te hanteren en toch geloofwaardig over te komen, wanneer hij wordt aangemoedigd om uitgebreid te vertellen en ook meerdere malen wordt gevraagd om uit te weiden, dan wanneer enkel vragen worden gesteld waarop een zeer kort antwoord volstaat.²³ Bovendien moet iemand die een verhaal verzint bij het geven van lange antwoorden goed in de gaten houden wat hij eerder verteld heeft om zichzelf niet tegen te

spreken. Dit alles vraagt een grote inspanning van een leugenaar.²⁴

Dat betekent overigens niet dat er nooit meer gesloten of feitelijke vragen gesteld mogen worden. Soms ontstaan door gesloten en feitelijke vragen ook inconsistenties tussen verklaringen en ander bewijs.²⁵ Maar gesloten vragen zouden slechts beperkt gebruikt moeten worden en altijd in combinatie met de expliciete instructie dat de geïnterviewde het altijd moet aangeven als hij het antwoord niet weet en dat hij in dat geval zeker niet moet gokken.²⁶

Daarnaast kunnen gesloten vragen het beste op een tactische en effectieve manier in het interview ingebouwd worden.²⁷ Nadat het vrije relaas is afgerond, kan de interviewer de onderwerpen noteren die daarin aan bod kwamen en relevant zijn voor het verdere onderzoek. In het geval van een asielrelaas kun je denken aan onderwerpen over het land of de omgeving van herkomst, of gebeurtenissen die aanleiding waren om te vluchten. Over elk onderwerp kan vervolgens een open vraag gesteld worden,²⁸ waarmee de geïnterviewde om een uitgebreidere verklaring wordt gevraagd. Als daarbij ver-

20 A.H. Waterman, M. Blades, C. Spencer, 'Interviewing children and adults: the effect of question format on the tendency to speculate', *Applied Cognitive Psychology* 2001, p. 521-531.

21 Zie hierover A. Vrij, 'Het verhoren van verdachten', in: P.J. van Koppen, J.W. de Keijer, R. Horselenberg, en M. Jelicic (Red.) *Routes van het Recht. Over de rechtspsychologie*, Den Haag: Boom Juridisch 2017, p. 643-667.

22 A. Vrij, P.A. Granhag en S. Porter, 'Pitfalls and opportunities in nonverbal and verbal lie detection', *Psychological Science in the Public Interest* 2010, p. 89-121.

23 A. Vrij, 'Why professionals fail to catch liars and how they can improve', *Legal and Criminological Psychology* 2004, p. 159-181.

24 A. Vrij, S. Mann en R.P. Fisher, 'Information-gathering vs accusatory interview style: Individual differences in respondents' experiences', *Personality and Individual Differences* 2006, p. 589-599.

25 M. Hartwig, P.A. Granhag, L. Stromwall, A.G. Wolf, A. Vrij en E. Roos af Hjelmsäter, 'Detecting deception in suspects: verbal cues as a function of interview strategy', *Psychology, Crime & Law* 2011, p. 643-656.

26 R. Horselenberg, R. Boon, G. Odinet en A. Vredeveldt, 2017, p. 517; dit omdat mensen eerder geneigd zijn te gokken of te speculeren in reactie op gesloten vragen, ook al weten zij eigenlijk het antwoord niet, aldus A.H. Waterman, M. Blades, C. Spencer, 'Interviewing children and adults: the effect of question format on the tendency to speculate', *Applied Cognitive Psychology* 2001, p. 521-31.

27 R. Horselenberg, R. Boon, G. Odinet en A. Vredeveldt, 2017, p. 518.

28 Het liefst zogenaamde TED-vragen die beginnen met *Vertel, Leg uit, of Beschrijf [x]*. Zie hierover G.E. Oxburgh, T. Myklebust en T. Grant, 2010, p. 45-66.

volgens informatie mist, kunnen deze open vragen opgevolgd worden met meer gerichte en gesloten vragen.

Op deze manier biedt het vrije relaas niet alleen een grotere hoeveelheid en accuratere informatie voor de geloofwaardigheidsbeoordeling, maar geeft het ook informatie over de taalvaardigheid van de geïnterviewde, de woorden en concepten die de geïnterviewde gebruikt, en de onderwerpen waarover de geïnterviewde kennis heeft.²⁹ Daarmee wordt het makkelijker vragen aan te laten sluiten bij de beleving van de geïnterviewde. Tegelijkertijd wordt het risico dat de interviewer vragen stelt over een onderwerp waarover de geïnterviewde geen geheugen heeft aanzienlijk kleiner. Dat is belangrijk om uit te sluiten dat een eventueel gebrek aan (accurate) kennis of vage en summier verklaringen het gevolg zijn van een vraagstelling die niet aansluit bij de kennis en ervaringen van de geïnterviewde.³⁰

Dit behoeft wellicht een nadere uitleg. Neem als voorbeeld een asielzoeker die zegt uit Eritrea te komen, maar hiervoor geen documentenbewijs heeft. In het eerste gehoor wil de IND-ambtenaar achterhalen of de asielzoeker daadwerkelijk uit Eritrea komt. Nu is het vaak zo dat er veelal kennisvragen worden gesteld over het land, de stad en de omgeving van herkomst, die gebaseerd worden op de beschikbare landeninformatie.³¹ In dit voorbeeld ziet de IND-ambtenaar dat er in de buurt van het dorp van her-

komst een waterput is en hij vraagt naar die waterput. De asielzoeker geeft aan wel te weten dat er ergens een waterput was, maar over hoe die eruit zag of hoe je er vanuit het dorp heen kon lopen kan de man niet veel vertellen. Nu is het lastige dat we niet weten of dit gebrek aan kennis het gevolg is van een leugen over het dorp of land van herkomst (verklaring A) of dat dit het gevolg is van het feit dat hij zelf nooit bij de waterput geweest is (verklaring B). Wanneer een vrij relaas gebruikt zou worden, kan verklaring B wellicht worden uitgesloten. Als de man in zijn vrije relaas spontaan benoemt dat hij regelmatig naar de waterput ging om daar water te halen, dan mag de IND-ambtenaar ook in redelijkheid verwachten dat hij hier iets meer over kan vertellen. Voor een leugenaar levert dit wellicht een dilemma op; als hij zelf de waterput genoemd heeft in een relatief gedetailleerd vrij relaas, dan valt het erg op als hij opvolgende vragen hierover niet kan beantwoorden. Als hij besluit spontaan een vrij gedetailleerd antwoord te fabriceren, dan loopt hij het risico hierin fouten te maken.³² Fouten die vervolgens niet weggeredeneerd kunnen worden door te zeggen dat hij eigenlijk nooit bij de put geweest is. Natuurlijk blijven er wellicht andere alternatieve verklaringen over, maar door het gehoor rond een vrije herinneringsfase te construeren en onderwerpen uit het vrije relaas op te volgen, weet de hoornedewerker in elk geval zeker dat er in beginsel een geheugenspoor is voor de plek of gebeurtenis waarnaar gevraagd wordt.

Concluderend kan gezegd worden dat een vrij relaas een welwillende asielzoeker kan helpen om een gedetailleerd en accuraat verhaal te vertellen, terwijl het voor leugenaars juist lastiger wordt om overtuigend over te komen. Bovendien kan het vrije relaas aanknopingspunten bieden voor de rest van het asielgehoor. De

29 Powell, 2002, p. 45.

30 T.S. van Veldhuizen, 2017, p. 182-186.

31 T.S. van Veldhuizen, R.P.A.E. Maas, R. Horselenberg en P.J. van Koppen, 'Establishing Origin: Analysing Questions in Asylum Interviews', *Psychiatry, Psychology and Law* (in press); T.S. Van Veldhuizen, R. Horselenberg, S. Landström, P.A. Granhag en P.J. van Koppen, 'Interviewing Asylum Seekers: A Vignette Study on the Questions Asked to Assess Credibility of Claims About Origin and Persecution', *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling* 2017, p. 3-22.

32 Vrij, 2004, p. 174-175.

vraag is in welke mate en hoe effectief het vrije relaas in de huidige praktijk gebruikt wordt.

Uitdagingen en mogelijkheden voor de huidige praktijk

Zoals ook blijkt uit de beschrijving van de pilot *De asielzoeker schrijft zijn eigen asielrelaas*, is het vrije relaas normaal gezien onderdeel van het nader gehoor op dag 3 van de AA. Dit gehoor wordt geopend met de vraag:

“U krijgt nu de gelegenheid in uw eigen woorden te vertellen wat de directe redenen zijn waarom u uw land van herkomst heeft verlaten. Ik wil u daarbij vragen om zoveel mogelijk in chronologische volgorde te vertellen en waar u kunt namen, plaatsen en data te noemen.”³³

Dit lijkt overeen te komen met *best practice*; de asielzoeker wordt uitgenodigd om in eigen woorden zo uitgebreid mogelijk te vertellen over wat zijn redenen zijn om asiel aan te vragen. Er moeten echter wel enkele kanttekeningen bij deze formulering gemaakt worden.

De eerste kanttekening is gerelateerd aan de overdracht van controle en het opbouwen van een effectieve werkrelatie. Een vrij relaas is voornamelijk effectief wanneer de interviewer uitdraagt dat hij oprecht geïnteresseerd is in het verhaal van de geïnterviewde en wanneer benadrukt wordt dat de geïnterviewde de enige is die de gewenste informatie bezit.³⁴ Zo weet – van de personen die aanwezig zijn bij het nader gehoor – alleen de asielzoeker welke gebeurtenissen aanleiding vormden om te vluchten en was alleen de asielzoeker aanwezig bij die

gebeurtenissen.³⁵ Door dit te benadrukken wordt de controle in het interview overgedragen aan de asielzoeker; hij bepaalt welke informatie op tafel komt en verder besproken kan worden.³⁶ Deze overdracht van controle is erg belangrijk om zo veel mogelijk accurate informatie te verkrijgen. Zowel meewerkende als onwelwillende personen vertellen meer wanneer zij het gevoel hebben serieus genomen te worden en controle te hebben over de informatieoverdracht.³⁷ In de context van *intelligence gathering* is zelfs gebleken dat wanneer de interviewer oprechte interesse toont in de persoon voor hem, menselijke bronnen meer informatie prijsgeven dan zij eigenlijk willen en zonder dat ze dit zelf door hebben.³⁸

In dit licht is de formulering “u krijgt nu de gelegenheid om...” ongelukkig. Hiermee lijkt impliciet gecommuniceerd te worden dat de asielzoeker een dienst wordt bewezen door hem in de gelegenheid te stellen te vertellen, waarmee benadrukt wordt dat het aan de asielzoeker is om de aanvraag te substantiëren. Vanuit juridisch perspectief klopt dit weliswaar, maar in het kader van het verzamelen van zo veel mogelijk informatie die helpt bij het beoordelen van de geloofwaardigheid, is een uitnodiging waarin de oprechte interesse in het verhaal van de asielzoeker wordt benadrukt waarschijnlijk effectiever.

33 T.S. van Veldhuizen, 2017, p. 131.

34 R.P. Fisher, ‘Interviewing Cooperative Witnesses’, *Legal and Criminological Psychology* 2010, p. 25-38; R. Horselenberg, R. Boon, G. Odinet en A. Vredeveltdt, 2017, p. 17.

35 Er kunnen ook gebeurtenissen zijn waarover de asielzoeker heeft gehoord, die vervolgens reden zijn geweest om te vluchten. In dat geval zou de verklaring zich vooral richten op de ontvangen mededeling over die gebeurtenis en geldt alsnog dat enkel de asielzoeker aanwezig was bij de ontvangst van die mededeling.

36 R.P. Fisher, 2010, p. 29-30.

37 A. Vrij, 2017, p. 652-653; R. Horselenberg, R. Boon, G. Odinet en A. Vredeveltdt, 2017, p. 516-517; Fisher, 2010, p. 29-30.

38 S. Oleszkiewicz, P.A. Granhag, S. Cancino Montecinos, ‘The Scharff-technique: Eliciting intelligence from human sources’, *Law and Human Behavior* 2014, p. 478-489.

De tweede kanttekening betreft de nadruk op chronologie in het asielrelaas. Het menselijk geheugen werkt niet als een videorecorder; mensen kunnen een gebeurtenis niet meermaals terugspoelen en op precies dezelfde manier afspelen in het geheugen.³⁹ In plaats daarvan is het geheugen associatief en reconstructief. Gebeurtenissen zijn dan ook niet chronologisch in ons geheugen geordend.⁴⁰ We reconstrueren wanneer iets gebeurd is aan de hand van bepaalde periodes in ons leven (bijvoorbeeld 'dat was toen ik op de middelbare school zat') of aan de hand van belangrijke evenementen in ons leven die we kunnen dateren (denk bijvoorbeeld aan je eigen bruiloft). Dat betekent dat we ons gebeurtenissen ook niet automatisch chronologisch herinneren. Tijdens het vertellen van een verhaal kan het goed zijn dat door associatie een andere herinnering komt bovendrijven die niet logisch volgt op de gebeurtenis waarover het relaas op dat moment gaat. Daarmee is echter niet gezegd dat de nieuwe herinnering ook niet relevant is. Als mensen worden aangemoedigd om zo veel mogelijk chronologisch te vertellen, zullen zij wellicht relevante informatie die niet past in de chronologische volgorde, of die ze chronologisch niet kunnen plaatsen, weglaten. Een chronologisch vrij relaas is dus niet altijd het meest complete en accurate vrije relaas. Het is daarom beter om geen nadruk op chronologie te leggen in het vrije relaas.⁴¹ Het is altijd nog mogelijk om, wanneer het vrije relaas compleet is, zo veel mogelijk samen met de asielzoeker te reconstrueren in welke volgorde de gebeurtenissen hebben plaatsgevonden.

De derde kanttekening betreft de vraag naar specifieke data. Hierbij moet in het achterhoofd

gehouden worden dat mensen over het algemeen een slecht geheugen voor tijdsmarkeringen en duur van gebeurtenissen hebben.⁴² Probeer maar eens terug te denken aan een vakantie van een jaar geleden en na te gaan op welke data je precies vertrok en weer terugkwam. Vaak onthouden mensen alleen data van gebeurtenissen die heel speciaal zijn, zoals de geboorte van een kind of hun huwelijk. Maar zelfs daarbij is het de vraag of dit in alle culturen even belangrijk is. De perceptie van tijd en het belang dat aan specifieke tijdsmarkeringen gehecht wordt, lijkt erg te verschillen van cultuur tot cultuur.⁴³ Het is dus goed om te bedenken dat iemand die waarachtig verklaart, toch niet in staat kan zijn data te noemen, of zich hierin kan vergissen. De nadruk op tijdsmarkeringen is daarmee niet erg zinvol, omdat een gebrek aan data en tijden in een relaas niet veel zegt over de geloofwaardigheid van het verhaal. Al met al is het dus positief dat het nader gehoor wordt geopend met een vrij relaas. Maar om een optimaal effect te hebben kan de instructie voor het vrije relaas nog wel verbeterd worden. Daarnaast is het belangrijk dat de asielzoeker niet onderbroken wordt tijdens zijn verhaal en dat het vrije relaas ook als uitgangspunt gebruikt wordt voor de rest van het gehoor.⁴⁴ Dat wil zeggen, dat de rest van het gehoor gestructureerd wordt rond de verschillende relevante elementen die in het vrije relaas naar voren zijn gekomen en daarbij elke keer begint met een zo open mogelijke vervolgvraag en zo min mogelijk gesloten vragen.⁴⁵

Er is weinig systematisch onderzoek naar de rol van het vrije relaas in het nader gehoor. Een uitzondering is het proefschrift *Op verhaal komen*

39 I. Wessel en G. Wolters, 2017, p. 497-499

40 W.J. Friedman, 'Time In autobiographical memory', *Social Cognition* 2004, p. 591-605.

41 R. Horselenberg, R. Boon, G. Odinet en A. Vredeveltdt, 2017, p. 517.

42 W.J. Friedman, 2004, p. 593-595.

43 R.D. Lewis, *When cultures collide: Leading across cultures*, Boston: Nicholas Brealy International 2006, p. 53-62.

44 R. Horselenberg, R. Boon, G. Odinet en A. Vredeveltdt, 2017, p. 517-518.

45 T.S. van Veldhuizen, 2017, p. 182-186.

van Nienke Doornbos.⁴⁶ Zij beschrijft dat het in de praktijk vaak vrij lang duurt voordat het vrije relaas begint, omdat er eerst nog vragen uit het eerste gehoor herhaald worden. Ook merkt zij op dat aanvragers vaak de instructie krijgen zich te beperken in het vrije relaas en beschrijft zij hoe in verschillende gehoren de asielzoeker onderbroken wordt. Bovendien zit er veel verschil in hoe veel ruimte er is voor het vrije relaas:

“Soms zijn asielzoekenden gedurende een uur lang vrij aan het woord, soms bestaat de vrije reproductie uit niet meer dan een paar zinnen, en in een enkel geval komt het voor dat de ambtenaar geen enkele ruimte biedt voor een vrije reproductie.”⁴⁷

Daarbij moet natuurlijk wel opgemerkt worden dat dit onderzoek uit 2006 is en het lijkt erop dat de praktijk in de loop der jaren veranderd is. Medewerkers van het AC Schiphol geven in het rapport *Bij gebrek aan bewijs* aan dat het vrije relaas vaak uitgebreid is en meerdere pagina's tekst beslaat.⁴⁸ Dat impliceert dat er meer ruimte is gekomen voor het vrije relaas, maar meer systematisch onderzoek hiernaar en naar hoe het vrije relaas vervolgens gebruikt wordt in de rest van het gehoor is nodig.

Er is wel recenter onderzoek naar de vraagstelling in het eerste gehoor. Hieruit blijkt dat er nog veel ruimte voor verbetering is. Zo laat een analyse van 40 zaken van Soedanese en Eritrese aanvragers zien dat om de geloofwaardigheid van herkomst te toetsen, asielambtenaren voor-

namelijk terugvallen op gesloten vragen.⁴⁹ Meer dan 75% van de vragen was ofwel een ja/nee vraag (bijvoorbeeld ‘Waren er bergen in de omgeving?’) of een directe en specifieke vraag waarop slechts een kort en feitelijk antwoord volstaat (bijvoorbeeld ‘Op welke datum ben je vertrokken?’). Ook werden er veel vragen gesteld naar specifieke data, tijdstippen of de duur van bepaalde gebeurtenissen. Bovendien worden asielzoekers in het eerste gehoor niet uitgenodigd om een vrij relaas te geven over hun herkomst. In plaats daarvan worden veel (gemiddeld 93 per zaak) vragen gesteld over de omgeving van herkomst, documenten, de vluchtroute, het land van herkomst en over de persoonlijke achtergrond van de asielzoeker.⁵⁰ Deze vragen zijn grotendeels kennisvragen en lijken meer gebaseerd op beschikbare informatie over het land en de omgeving van herkomst, dan op de specifieke achtergrond, herinneringen en belevingswereld van de asielzoeker.

Daarmee loopt men het risico dat mensen die wel waarachtig verklaren toch op veel vragen geen antwoord kunnen geven, omdat zij geen geheugensporen hebben voor de specifieke plekken of gebruiken waarnaar gevraagd wordt. De kennis die mensen hebben over hun land en omgeving van herkomst is nu eenmaal beperkt. In lijn daarmee liet een experimentele studie zien dat met de vragen die typisch gesteld worden om herkomst te toetsen in asielzaken, op individueel niveau geen goed onderscheid gemaakt kan worden tussen mensen die waarachtig verklaren en mensen die liegen over hun

46 N. Doornbos, *Op Verhaal Komen: Institutionele Communicatie in De Asielprocedure*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2006, p. 171-179.

47 N. Doornbos, 2006, p. 171.

48 S.G. Kok en P.R. Rodrigues, *Bij gebrek aan bewijs: de beoordeling van de geloofwaardigheid van het asielrelaas onder Werkinstructie 2014/10*, 2017, Amsterdam: Vluchtelingenwerk Nederland 2016.

49 T.S. van Veldhuizen, R.P.A.E. Maas, R. Horselenberg en P.J. van Koppen (in press).

50 Denk bijvoorbeeld aan vragen over de geografische ligging van het dorp van herkomst of over bekende plekken in het dorp, over hoe identiteitsdocumenten werden uitgegeven en hoe deze eruit zagen, over de geschiedenis of tradities van het land, over de route en het transport naar Europa, en over hun eigen levensloop en kennis over bijvoorbeeld hun clan of stam.

herkomst.⁵¹ In dit experiment hadden proefpersonen die waarachtig verklaarden weliswaar gemiddeld gezien iets meer kennis over de vermeende stad van herkomst dan mensen die logen, maar zij wisten slechts de helft van de vragen goed te beantwoorden en met enige voorbereiding konden de leugenaars inlopen.

Het zou beter zijn om ook het eerste gehoor te openen met een vrij relaas, waarin de asielzoeker wordt uitgenodigd om in eigen woorden te vertellen over het land en de stad of dorp van herkomst. Een vrije relaas-instructie zou er bijvoorbeeld als volgt uit kunnen zien:

“Eén doel in dit gehoor is om te onderzoeken waar u vandaan komt. U heeft ons verteld dat u uit [plaats] in [land] komt. Ik ben daar nog nooit geweest, maar ik zou graag zo veel mogelijk te weten komen over uw thuisomgeving. Vertel me alstublieft alles wat u zich kunt herinneren over [plaats] en de omgeving.”⁵²

Uit het relaas dat hierop volgt kunnen dan vervolgens onderwerpen worden geselecteerd waarop verder in kan worden gegaan in de rest van het gehoor. Als een aanvrager bijvoorbeeld spontaan benoemt dat er een hele mooie kerk was in de plaats van herkomst, dan kan hierop opgevolgd worden met verschillende open vragen: bijvoorbeeld “U vertelde net over een mooie kerk, kunt u mij daar wat meer over vertellen?”, “Wat betekende deze kerk voor u?” en “Kunt u de kerk beschrijven?” Als er dan nog meer specifieke informatie nodig is om het verhaal of de details te kunnen verifiëren, kan worden vervolgd met meer gerichte vragen, zoals:

“Wat was de naam van die kerk?” en “Welke kleur had de gevel van de kerk?”

Natuurlijk kan het zijn dat de asielzoeker niet spontaan uitgebreid kan of wil verklaren. Dan kan hij eerst geholpen worden door de vraag anders te formuleren. Zo kan bijvoorbeeld gevraagd worden: “Ik ben ook nieuwsgierig naar uw leven in [plaats], kunt u mij vertellen hoe uw dagen er doorgaans uit zagen?” of “Stelt u zich voor dat ik als toerist naar uw stad of dorp zou komen, kunt u beschrijven welke plekken of gebouwen u aan mij zou willen laten zien?” Als de asielzoeker dan nog niet uitgebreid gaat vertellen, kan men altijd nog terugvallen op meer gerichte vragen. Om de redenen die hierboven zijn uiteengezet, verdienen open vragen en in het bijzonder een vrij relaas echter altijd de voorkeur.

Conclusie

Met de pilot *De aanvrager schrijft zijn eigen asielrelaas*, wordt het vrije relaas uit de context van het gehoor gehaald en beperkt door slechts twee geschreven kantjes toe te staan, terwijl, zoals hiervoor is betoogd, het vrije relaas de meest effectieve methode is om uitgebreide en accurate verklaringen te verkrijgen. Een beperkt vrij relaas op papier dat samen met de advocaat geschreven is, zal minder effectief zijn, omdat het vrije relaas een belangrijk middel is om informatie te krijgen over hoe de asielzoeker over gebeurtenissen vertelt. Bovendien speelt het vrije relaas een belangrijke rol in het bewerkstellingen van een goede werkrelatie tussen de interviewer en de gehoorde. Het belang daarvan mag niet onderschat worden in de asielcontext, omdat asielzoekers vaak slechte ervaringen hebben met autoriteiten en daardoor niet altijd vrijuit durven te spreken.

Ongeacht de uitkomsten van de pilot, pleit ik daarom juist voor een centrale plek voor het vrije relaas in het nader gehoor. Daarnaast zou

51 T.S. van Veldhuizen, M. Stel, R. Horselenberg, S. Landström, P.A. Granhag, en P.J. van Koppen, ‘The provenance of émigrés: the validity of measuring knowledge of places’, *Psychology, Crime & Law* 2017, p. 553-574.

52 T.S. van Veldhuizen, 2017, p. 183.

het vrije relaas ook in het eerste gehoor geïntroduceerd moeten worden. Indien het vrije relaas op een effectieve manier gebruikt wordt, levert dit waarschijnlijk meer diagnostische informatie op voor de geloofwaardigheidsbeoordeling. Ook kan het aantal vragen of onderwerpen dat aan bod komt in de rest van het gehoor wellicht teruggebracht worden, omdat er gericht kan worden doorggevraagd op de meest relevante elementen in het relaas. Zo kan het gehoor dus ook mét een vrij relaas meer efficiënt ingericht worden.

Juist in een besliscontext waarin verklaringen vaak het enige beschikbare bewijs zijn, is het van essentieel belang om te zorgen dat die verklaringen op een zo effectief mogelijke manier worden verkregen. Zeker als het verhaal beoordeeld wordt op gedetailleerdheid, consistentie en plausibiliteit, moet uitgesloten worden dat een gebrek op één van deze punten is veroorzaakt door een ondeugdelijke vraagstelling. Om in zo veel mogelijk gevallen tot een valide geloofwaardigheidsoordeel te komen is het verstandig om de asielzoeker niet in te perken maar juist om hem uit te laten weiden.